

УДК 130.2(043.3)

Цибулько Володимир Олександрович
аспірант кафедри культурології,
Національний педагогічний університет
ім. М.П. Драгоманова
e-mail: volodymyrshot@gmail.com

ВИЗНАЧЕННЯ МЕЖІ ІНТЕРПРЕТАТИВНОЇ СВОБОДИ ПЕРЕКЛАДАЧА ЛІРИЧНОЇ ПОЕЗІЇ (КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ)

Розглянуто питання визначення меж інтерпретативної свободи перекладача ліричної поезії з погляду культурологічної науки і теорії діалогу як її частини. Проведено чітку межу між поняттями трансформаційного і вільного перекладу.

Ключові слова: інтерпретативна свобода, універсально-екзистенційний код, іманентний переклад, трансформаційний переклад, вільний переклад, умовна формула незмінності оригіналу.

Цибулько Владимир Александрович, аспирант кафедры культурологии, Национальный педагогический университет им. М.П. Драгоманова

Определение границ интерпретативной свободы переводчика лирической поэзии (культурологический аспект)

Рассмотрен вопрос определения границ интерпретативной свободы переводчика лирической поэзии с позиций культурологической науки и теории диалога как ее части. Определена четкая граница между понятиями трансформационного и свободного перевода.

Ключевые слова: интерпретативная свобода, универсально-экзистенционный код, имманентный перевод, трансформационный перевод, свободный перевод, условная формула неизменности оригинала.

Tsybulko Volodymyr, postgraduate, M. Dragomanov National pedagogic university

Finding Borders of interpretation Freedom of Lyric Poetry Translator (Culturological Aspect)

The article deals with the matter of finding borders of interpretation freedom in case of lyric poetry translation. This matter is viewed upon from the point of view of the culturologic science and the theory of dialog, being a part of this science. A border between the notions of transformational and free translation has been defined.

The author focuses on the specific features of transformational model of poetic translation in comparison with free translation in order to define differences between these approaches. The author considers it to be an important matter. The culturologic point of view on transformational method of translation presents the translator with a wide range of interpretation freedom in comparison with the traditional immanent method.

To reach the goals of this article the author makes the emphasis on the philosophy of dialog where mechanisms of preserving author's self has been developed in the context of intertext relations and the author's interrelation with the other.

The author of the article defines two poles (scientific texts and literary text) of the role of culture in the process of translation and translator's borders of freedom. In scientific translation the role of culture is the weakest but in case with poetic works translation this role is the strongest.

To describe the strongest influence of culture in case with poetic translation the author of this article notices the strongest refiguration of the source language in comparison with the language target. According to this point of view translator's freedom of any translation is limited only with the category of "Original permanence formula".

In case with the transformational method of poetic translation "Original permanence formula" is defined through power of influence of images and not the language itself which gives an opportunity to make the result more comfortable. Although this is a characteristic of free translation. The author of this article notices that the notions of transformational translation and free translations are not synonymic. The main characteristic ("Original permanence formula") that creates difference between transformational translation and free translation is the form (the meter, number of lines, system of rhyming) which can be completely changed in case with free translation but must be preserved in case with transformational translation as a form is a priory of intercultural nature. Despite of this the author notes that the transformational translation form may also be changed to certain extent depending on concrete situation.

The author makes the conclusions that the "Original permanence formula" cannot be defined. He also defines the formal elements that are not the parts of this formula (number of steps and partially system of rhyming).

This article is a part of the author's dissertation research ("Poetic Translation as a Phenomenon of Cultural Senses Interpretation") and contains a number of questions which he is going to answer during his further scientific works.

V. Tsybulko's article "Finding Borders of interpretation Freedom of Lyric Poetry Translator (Culturological Aspect)" is written according the requirements of the State Commission for Academic Degrees and Titles and can be recommended for publication.

Розглядаючи два напрями поетичного перекладу (семіотичний та семантичний) у контексті діалогу культур та визначаючи найвищий ступінь інтеркультурної діалогічності семантичного перекладу [8], ми зробили акцент на окресленні меж допустимої інтерпретативної свободи перекладача. Це питання є, на нашу думку, актуальним, адже за певних умов постать перекладача як співавтора поезії, що перекладається, може повністю закрити собою постать автора оригіналу як представника іншої

культури-донора, з якою перекладач як представник культури-реципієнта вступає в діалогічні стосунки. У цьому випадку під сумнів підпадає адекватність перекладу як акту інтеркультурної комунікації, оскільки діалог передбачає не розчинення самості в Іншому, а актуалізацію Я через не-Я.

Визначення інтерпретативних меж адекватного перекладу взагалі нерозривно з такими літературознавчими поняттями, як "множинність рішень у межах адекватного перекладу" (І. Ревзін, В. Розенцвейг) [6; 163], "не одиничність перекладацького рішення" (А. Швейцер) [7; 71], переклад як "встановлення" прагматично задовільного відношення перекладу, теоретично не єдиного, а одного з множини альтернативних (Р. Павеленіс) [5; 98]. Проте належний ступінь розкриття даної проблеми відсутній і в перекладознавстві, і в літературознавстві. Це зумовлено дуже широким спектром значення поняття "переклад", що викликає необхідність розв'язати дану проблему в межах не однієї, а декількох дисциплін, однією з яких, на нашу думку, є культурологія. Саме культурологічний аспект ведення інтеркультурного діалогу в перекладі варто вважати найбільш придатним для визначення меж перекладацької свободи у роботі з творами такого жанру ліричної поезії, як сонет. Причиною цього можна вважати той факт, що в межах культурології та філософії діалогу вже розроблені механізми збереження самості Автора в контексті інтертекстуальних відносин та його взаємодії з Іншим.

Спроба поглянути на справу перекладу з позиції культурології потребує виділення власне культурних факторів впливу на межі можливої альтернативності авторського задуму при перекладі, які б у найтісніший спосіб перекликалися із зазначеними перекладознавчими моментами. Серед основних культурологічних ознак тексту як предмету аналізу слід виділити такі: залежність від соціокультурного середовища; здатність тексту віддзеркалювати численні й різноманітні смисли, властиві даному середовищу; поліфонічність значень; наявність у тексті, окрім "відкритої", також "прихованої" інформації ("підтексту") у вигляді універсально-екзистенційного коду – мовою філософії діалогу – це Третій, що у процесі перекладу постає як засіб стримання свободи перекладача. Остання, проте, не означає необхідність тотальної скрутки перекладача-інтерпретатора вихідного тексту.

Якщо розглядати наукові тексти, то не викликає сумніву той факт, що за даних умов межі свободи перекладача-інтерпретатора будуть близькими до нульової відмітки, адже заміна значення будь-якої з денотативних одиниць потягне за собою неадекватну для наукової ситуації зміну значення тексту як інформативної одиниці цілого.

Важливо зазначити, що культурологічна складова дістає тут найменшої значущості. Це пояснюється тим, що Я та Інший, хоч і є формально представниками різних культур, проте в межах наукового дискурсу входять у єдине поле, що обмежується не культурологічним, а науково-тематичним контекстом. Порівняно з текстами будь-яких інших жанрів, науковий переклад перетворюється на процес формулоподібної підміни денотатів (незважаючи на складну структуру даної підміни). Таким є, наприклад, принцип роботи електронних перекладачів, які не здатні на сьогоднішній день повністю замінити людину в такій справі, як переклад, навіть на першій сходинці науково-тематичного перекладу.

Зовсім іншою справою видається переклад художній, тим більше, поетичний (особливо переклад ліричної поезії). У даному випадку маємо справу з повною цільовою переорієнтацією і найсильнішим виявом рефігурації вихідної мови відносно цільової мови перекладу.

Під час перекладу саме ліричної поезії передача лінійної інформації перестає бути найголовнішою метою перекладу, так само як це не було найголовнішою метою створення тексту оригіналу. Під акцент тут підпадає ефект психологічного впливу тексту на реципієнта (читача). Це, проте, не означає, що сила номінальних значень окремих денотатів сходять при перекладі нанівець, адже, як правило, текст оригіналу (це стосується також багатьох видів поетичних текстів), окрім психологічного впливу, репрезентує певну сюжетну ситуацію, руйнування якої при перекладі призведе до знищення авторського задуму (повне знищення Іншого відносно Я перекладача) і внаслідок цього до повного унеможливлення діалогу сторін. Найважливішою тут є передача експресії твору, а для цього потрібна певного роду свобода того, хто її здійснює.

Важливо те, що результат художнього перекладу має бути націлений зовсім на іншу аудиторію як в територіально-культурному, так і в епохальному плані, а адекватне розуміння авторської інтенції, що є актом інтеркультурного діалогу, неможливе без деякого ступеня перекладацького "свавілля", що, у свою чергу, полягає в комунікативно-адекватному використанні засобів мови перекладу, що, по суті, є відображенням реально існуючих на конкретному епохальному проміжку життя соціокультурних правил та норм культури реципієнта, які за відсутності суворих, "формульних" зв'язків з відповідними засобами вираження в культурному просторі донора становлять соціолінгвістичну базу інтеркультурної варіативності: "... на "вході" перекладач має дискретний текст у вигляді лінійної послідовності мовних знаків, а на "виході" сприйняття, або, точніше, на переході в континуум свідомості і пам'яті – деякий аморфно-нерозділений семантичний "згусток" ("семантичний запис"), який для перекладача і є недискретним усвідомленим смислом" [4]. Безпосередньо передача цього усвідомленого смислу, а не лінійної послідовності мовних знаків оригіналу є основним завданням перекладача-інтерпретатора художнього твору.

Отже, "свавілля" перекладача-інтерпретатора у процесі будь-якого перекладу обмежується лише такою категорією, як умовна "формула незмінності оригіналу", яка у випадку з художнім різновидом розглядуваного процесу є найслабшою його складовою.

Якою постає умовна "формула незмінності оригіналу" у випадку з ліричною поезією? Відповісти на це запитання можна, виходячи з головної інтенції даного виду художніх творів, якою є передача

поетом-ліриком своїх почуттів та емоцій, свого внутрішнього світу таким чином, щоб читач, на якого націлені його рядки, зміг відносно адекватно їх розтлумачити. Важливим елементом стає, таким чином, не стільки безпосередньо образ як предметне явище, втілене за допомогою граматичних і лексичних засобів певної мови, скільки сила впливу. Сюжетної основи подібної до тієї, що формує "формулу незмінності" прозового тексту, тексти ліричної поезії здебільшого не мають, тобто перед перекладачем не стоїть завдання суворо дотримуватися предметних одиниць тексту, що перекладається. Отже, першим з елементів, що, на нашу думку, складають "формулу незмінності оригіналу" при перекладі ліричної поезії і, разом з тим, впливають на його адекватність, стає передача сили впливу оригінального образу, в той час як предметна його складова (що її можна назвати елементом поетичного сюжету) відходить на задній план і займає другорядні позиції.

Якщо вести мову про трансформаційну формулу перекладу, то за даних умов перекладач "... враховує лише протяжність тексту і не звертає ніякої уваги на функціонування самої мови" [1; 471]. Тобто перекладач, який також є читачем оригіналу, не звертає великої уваги на особливості тієї мови, якою творив автор оригіналу, і під впливом авторського образу фактично вільно переорієнтовує час і місце творення, по-своєму відповідає на "поклик" Іншого, забезпечуючи можливість інтеркультурного спілкування, робить текст більш "комфортабельним" і легким. Таким є і результат "вільного перекладу". Проте не слід стверджувати, що "трансформаційний переклад" є синонімічним для такої категорії, як "вільний переклад". У випадку з вільним перекладом Я перекладача використовує вихідний авторський текст (Іншого) лише як джерело базисного натхнення для фактично власної творчості, реально нічим себе не обмежуючи (як на рівні форми, так і на рівні змісту). За таких умов особистість Автора оригіналу (Інший) повністю розчиняється і зникає під впливом Я перекладача, задачею якого є не пошук компромісу (Третього), не налагодження діалогічних зв'язків з Автором, а спроба створити власне. Єдиним елементом, що, можливо, поєднує Я перекладача та Іншого – це те натхнення, яке перекладач отримав від автора оригіналу, що аж ніяк не можна назвати Третім. Переклад за таких обставин є повністю окремим, незалежним від оригіналу твором, а перекладач – не співавтором перекладу, а повноправним автором цього окремого твору.

Зовсім по-іншому ми схильні дивитися на трансформаційну модель поетичного перекладу, в якій хоч і відчувається значною мірою свобода перекладача, проте ця свобода має, на відміну від вільного перекладу, свої межі. Іншою постає до нас сама інтенція створення поетичного тексту, що і формує дані межі. Перекладач вихоплює з оригінального тексту не натхнення для здійснення власних інтенцій (в умовах вільного перекладу це саме так), а безпосередньо авторську інтенцію – контекст "між рядків" ("відлуння" тексту, за Г.-Г. Гадамером). Підтекст і стає тим елементом, у якому знаходить себе Третій, який і накладає ліміт на інерцію розгортання інтерпретації, чим дозволяє утримати автентичність оригіналу.

Виконаний за трансформаційною моделлю переклад разом з утриманням авторської інтенції чітко визначає векторні орієнтації суб'єкта в процесі читання: тобто однозначно зрозумілі (не плутати з дослівно переданими) семіотичні ряди середовища текстового функціонування з одного боку і прийняті у тій чи іншій культурній традиції системи значень – з іншого, що має наслідком свого роду адекватне дешифрування і призводить до його вичерпного розуміння не тільки в інформаційному плані, але, що найголовніше, в плані художньо-експресивному.

Можна дійти висновку, що в даному аспекті "формульні" рамки, якими обмежується свобода перекладача-інтерпретатора відносно зміни формальних одиниць оригінального поетичного тексту, не існують і номінально визначити їх на рівні загальних правил неможливо, адже головною метою стає передача не цих формальних одиниць, а вихопленого з них художнього потенціалу, який потрібно реалізувати в межах іншої ситуації (відмінної від однозначної ситуації оригіналу). Однозначна зрозумілість семіотичних рядів перекладу не заперечує множинності інтерпретативних варіацій, адже не є синонімом однозначної інтерпретативної подачі: головну ознаку однозначності в другому випадку становить єдиний вектор інтерпретації, тоді як у першому (випадок однозначної зрозумілості) можемо мати справу з безмежною кількістю відносно однакових інтерпретативних векторів, художня сила яких в межах культури і епохи реципієнта буде еквівалентною силі єдиного поданого вектору оригінального тексту в межах культури і епохи донора. Важливо те, що така довільність не є синонімом руйнування адекватності, хоча подекуди може сягати рівня вільного перекладу.

Досить відмінну ситуацію маємо змогу спостерігати у випадку з другим способом прочитання (бартівський текст-насолота), який ми схильні прирівнювати до результату традиційного філологічного (семіотичного) перекладу. Таке прочитання "збуджує смакувати кожне слово, наче линути, припадати до тексту; воно дійсно потребує старанності, захопленості... за такого читання ми потрапляємо у полон вже не обсягу (у логічному смислі слова) тексту, що розшаровується на множинність істин, а шаруватості самого акту означування" [1; 471]. Звичайно, що таке читання потребує особливого читача, який може вистрибнути зі своєї культури на користь культури Іншого, обмежуючи себе її рамками.

Роль "виробника", своєю чергою, вимагає глибокої креативності і свободи сприйняття, що може занадто обтяжувати читача власне перекладу, основним завданням якого є сприймання створеного, а не безпосередньо створення. У цьому, на нашу думку, полягає основний недолік традиційного семіотичного підходу. Роль перекладача при цьому суголосна сформульованій Ж. Деррідою практиці

"наївного читача", що прагне формальної точності смислової інтерпретації. На противагу цьому науковець пропонує віддатися "вільній грі активної інтерпретації", що обмежується лише "рамками конвенції загальної текстуальності" [3; 264]. Лише "свідомий читач" – деконструктивіст здатен подати новий зразок демістифікованого прочитання, тобто істинну деконструкцію тексту" [9; 23]. Під істинною реконструкцією в царині перекладу слід розуміти спробу співвіднести намір (задум) автора оригіналу, що він його намагався втілити в рамках своєї культури (культура донор) і своєї епохи, з сучасною епохою творення перекладу і іншою культурою.

Необхідно диференціювати ролі образно-змістових і формальних елементів у процесі перекладу відносно такої науки, як культурологія. Важливою характеристикою будь-яких елементів, що відносяться суто до передачі образів та змісту, є певна культурно-часова основа, на якій їх було створено, тобто відсутність їх апіорної інтеркультурності: саме з огляду на цей факт важливим стає пошук елемента, який би замінив собою брак цього інституту; з культурологічних позицій діалогічної взаємодії – це пошук Третього. Формальна побудова поетичного твору здебільшого позбавлена залежності від деякої певної культури чи часу і, як правило, має інтеркультурний характер. Саме тому її збереження є частиною тієї формули обмеженості перекладача, що відрізняє трансформаційний переклад від вільного. Винятком може бути, наприклад, побудова хорейної віршової стопи французькою мовою, де на історично-культурному ґрунті склалося суворе правило розміщення наголосу в словах на останньому складі недотримання цього правила, або неухвага до формального аспекту може негативно позначитися на адекватності передавання саме цього тексту в межах іншої культури. Отже, ми доходимо висновку про досить сувору обмеженість перекладача-інтерпретатора як представника семантичного напрямку поетичного перекладу відносно передачі форми тексту, що перекладається. Це означає, по-перше, що оригінальний поетичний текст має бути переданий поетичним текстом; по-друге, має бути збережена кількість рядків і система їх групування; по-третє, збереженим повинен бути віршовий розмір поезії у найширшому розумінні даного елемента. Саме такою ми бачимо формулу найсуворіших меж семантичного перекладу відносно перекладу вільного, де перекладач має повне право нехтувати формальними ознаками: перекладати віршові рядки прозовими, на свій власний розсуд змінювати віршовий розмір, кількість і систему групування рядків.

Останнє, проте, не означає тотальну несвободу передачі форми під час семантичного перекладу, адже, окрім запропонованої "формули формальної незмінності", існує значна кількість формальних елементів, чітко "копіювання" яких може бути необов'язковим і навіть небажаним, з огляду на пряму пов'язаність цих елементів з особливостями структури мови як одного з означників культури. У випадку з практикою англо-українського поетичного перекладу до таких елементів передусім слід віднести довжину створюваних перекладачем рядків (мається на увазі кількість стоп того чи іншого віршового розміру). Пов'язаність цього елемента з побудовою мови як культурного явища впливає з того факту, що слова-елементи українського мовлення найчастіше є довшими за англійські мовленнєві структури. Отже, більшу довжину україномовного поетичного рядка-перекладу відносно його англійського відповідника можна повною мірою вважати нормою, а не винятком. Подібні зміни мають, таким чином, пряме відношення до культурологічного процесу пошуку Третього як засобу порозуміння між Я та Іншим.

Ще одним елементом формальної побудови поетичного тексту, який не слід однозначно відносити до запропонованої "формули формальної незмінності", є система римування. Звичайно, збереження цього елемента можна вважати бажаним, а іноді навіть вирішальним, що яскраво простежується, наприклад, у випадку з таким жанром, як сонет: розрізняють італійський (петрарківський) і шекспірівський (англійський) його різновиди, відмінні як схемою групування рядків, так і принципом їхнього римування. Вирішальність принципу передачі моделі римування обумовлена вихідною інтернаціональністю понять "шекспірівський сонет" і "італійський сонет".

Проте не слід забувати, що в деяких випадках дотримання системи римування оригіналу може негативно вплинути на передачу сили поетичного образу. У даному випадку зміну макету римування в рамках сталих віршових структур можна виправдати.

Виходячи з неможливості визначення "формульних" рамок, ми визначили відмінність трансформаційного перекладу поезії від вільного, що полягає у суттєвій обмеженості першого в передачі форми ("формула формальної незмінності"), яка у своїй основі, на відміну від змістово-образного компонента, містить апіорі інтеркультурний імпульс. Формальними елементами, які не слід відносити до формули формальної незмінності (з можливістю їх трансформації) у випадку з англо-українським поетичним перекладом, варто вважати довжину рядків (кількість стоп) та, частково – систему римування.

Література

1. Барт Р. Удовольствие от текста // Барт Р. Избранные работы. Семиотика: Поэтика / Ролан Барт [пер. з франц. Г. К. Косикова]. – М. : Прогресс, 1989. – С. 462–518.
2. Гадамер Г.-Г. Истина и метод: у 2 т. / Ганс-Георг Гадамер [пер. з нім. О. Мокровольського]. – К. : Юніверс, 2000. – (Філософська думка). – Т. 1: Основи філософської герменевтики. – 2000. – 464 с.
3. Деррида Ж. Письмо и отличие / Жак Деррида [пер. с франц. В. Лапицкого]. – СПб. : Академический Проект, 2000. – 428 с.

4. Налимов В. В. Вероятностная модель языка (О соотношении естественных и искусственных языков) /Налимов В. В. – М.: Наука, 1979. – 304 с.
5. Павленис Р. И. Проблема смысла (Современный логико-философский анализ языка) / Р. И. Павленис. – М.: Прогресс, 1983. – 143 с.
6. Ревзин И. И. Основы общего и машинного перевода: Учеб. пособие / И. И. Ревзин, В. Ю. Розенцвейг. – М. : Высш. школа, 1964. – 242 с.
7. Швейцер А. Д. Перевод и лингвистика / А. Д. Швейцер. – М. : Воениздат, 1973. – 280 с.
8. Цибулько В.О. Культурологічна формула трансформаційного перекладу поезії з позицій проблеми діалогу культур / В.О. Цибулько // Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв: наук. Журнал. – К.: Міленіум, 2014. – №2. – С.139-145.
9. Saldivar R. Figural language in the novel: The flowers of speech from Cervantes to Joyce /Saldivar R. – Princeton, 1984. – XIV. – 267 p.

References

1. Bart R. Udovolstviye ot teksta // Bart R. Izbranniye raboty. Semiotika: Poetika/ Rolan Bart [per. Z frants. G.K. Kosikova]. – М. : Progress, 1989. – S. 462–518
2. Gadamer H.-G. Istyna I metod u 2 t. / Hans-Georg Gadamer [per. Z nim. O. Mokrovolskogo]. – К. : Yunivers, 2000. – (Filosofska dumka). – Т. 1: Osnovy filosofskoyi hermenevtyky – 2000. – 464 s.
3. Derrida Zh. Pismo I otlicheye Деррида Ж. / Zhak Derrida [per. S frants. V.Lapitskogo]. – SPb. : Akademicheskyy Proyekt, 2000. – 428 s.
4. Nalimov V.V. Veroyatnostnaya model yazyka. (O sootnosheniyyi yestestvennykh I iskusstvennykh yazykov). – М. : Nauka, 1979. – 304 s.
5. Pavlenis R.I. Problema smysla (Sovremenniy logiko-filosofskiy analiz yazika) / R.I. Pavelenis. – М.: Progress, 1983 – 143 s.
6. Revzin I.I. Osnovy obshego I mashinnogo perevoda: Ucheb. Posobiye / I.I. Revzin, V.Yu. Rozentsveyg. – М. : Vyshaya shkola, 1964. – 242 s.
7. Shveytser A.D. Perevod I lingvistika / A.D. Shweytser. – М.: Voenizdat, 1973. – 280 s.
8. Tsybulko V.O Kulturologichna formula transformatsynogo perekladu poeziyi z pozytsiy problem dialogu kultur / V.O. Tsybulko // Visnyk Natsionalnoyi akademiyi kerivnykh kadriv kultury I mystetstv: nauk. Zhurnal. – К.: Milenium, 2014. – №2. –S.139-145
9. Saldivar R. Figural language in the novel: The flowers of speech from Cervantes to Joyce. – Princeton, 1984. – XIV, 267 p.